

**ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНІХ МЕТОДИК ВИВЧЕННЯ
ТВОРІВ ЛІТЕРАТУРИ**

Білобровська Катерина Олександрівна,
*аспірант кафедри української
та зарубіжної літератур
Криворізького державного педагогічного університету*

**КОНЦЕПТ «ПІСНЯ» ЯК ДЖЕРЕЛО УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ТВОРІВ Б. АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА**

Фольклор є джерелом збагачення творів літератури, зокрема тематикою, образами, мотивами, провідними ідеями, інтертекстуальними елементами (приказками й прислів'ями, приповідками, календарно-обрядовим континуумом, українськими народними піснями та ін.), проблематикою тощо. Народна пісня супроводжує людину протягом усього життя, є скарбницею мудрості, традицій, культури, духовних цінностей тощо. У них відбивається краса української природи, героїчне минуле, стосунки батьків та дітей, закоханих, побут тощо. Індивідуально-авторська система художніх творів Б. Антоненка-Давидовича також позначена використанням фольклорно-пісенних елементів.

Народопісенний дискурс є особливою формою збереження культурних знань, що передається з покоління у покоління. «Проникаючи в різні сфери, пісня є свого роду «дзеркалом життя», яке відображає основні цінності, етичні погляди, соціальні уявлення, суспільні зміни та стереотипи певної епохи, створює моделі поведінки й культурні норми й передає їх наступним поколінням» [6, с. 130]. Українські народні пісні є культурно-духовним надбанням, що «відображають як побутові етичні цінності, так і містять думки та переживання цілого народу, описують його історичне минуле, злети та падіння, радощі та горе як окремих людей, так і нації загалом» [7, с. 141].

Картина світу особистості позначена суб'єктивізмом, тому її аналіз передбачає врахування індивідуально-авторської інтерпретації дійсності,

досвіду тощо. Авторська рецепція навколишнього світу виражається в концептах, що репрезентують зв'язок індивідуальної свідомості з культурою. Специфіку картини світу особистості можна схарактеризувати шляхом репрезентації й реструктуризації концептів як її ключових оперативних одиниць. Концепт – це суб'єктивне уявлення й інтерпретація об'єктивної реальності. Відтак, концепт «пісня» в індивідуально-авторській картині світу Б. Антоненка-Давидовича є репрезентацією української духовності.

У художніх творах письменник апелює до таких українських народних пісень, як-от: «Слава нашим козаченькам, нехай ворог гине», «Ой, не шуми, луже, зелений байраче», «Засвистали козаченьки», «Ой, на горі та женці жнуть», «Ой, не світи, місяченьку», «Дударик», «Чого ж вода каламутна», «Налетіли сірі гуси», «Сидить голуб на березі», «Ой, будеш ти, моя мати, тихо спати», «Гей, там за Дунаєм», «Ой, у полі жито копитами збито», «Ой, у полі три криниченьки», «Заповіт», «Тече річка невеличка», «Козаченьку, куди йдеш», «Віє вітер, віє буйний», «Молодому козакові мандрівочка пахне», «Ой, Морозе, Морозенку», «Та вже років з двісті, як козак в неволі», «Стоїть явір над водою» та ін. Як бачимо, у художніх текстах письменника переважають пісні на козацьку тематику. Ці пісні є частиною єства персонажів творів, їх опорою, відрадою та натхненням. Концепт «пісня» у концептосфері творчості Б. Антоненка-Давидовича ми кваліфікуємо як наскрізний і такий, що значно розширює межі рецепції його творів, адже він конотує із такими концептами творчості митця, як-от: «дитинство», «козак», «родина», «Україна» та ін.

У романі «Нащадки прадідів» друга сюжетна лінія присвячена добі отаманщини. Так, на чолі першого куреня Запорізької Січі репрезентовано кошового отамана – прапорщика Степана Точила-Згурського, який переймається українським національним питанням, воліє українізувати армію, відродити козацьку Україну тощо. Коли солдати сходились на шиккування, аби послухати прапорщика, вони співали «Засвистали козаченки», а після зібрання залунала пісня «Ой, на горі та женці жнуть». Точилу-Згурському було приємно дивитись «на цей зразковий лад, цей муштрований вигляд, що міг би порадувати кожне

військове око» [2, с. 422], тому він й сам, не витримавши, підхопив слова пісні. Автор подає таке обґрунтування щодо посилання на ці козацькі пісні: «Збуджена нація, що колись на весь світ пишалась своєю мелодійною піснею, не схоронила пісень на день свого відродження <...> Їй [нації – уточнення наше – К. Б.] бракувало тепер бойових пісень і через те старі парубоцькі «Засвистали козаченки» й «Ой, на горі та женці жнуть» заступили їй марші й гімни» [2, с. 421–422]. У цих піснях уславлюється мужність й шляхетність козаків, які обов'язок перед батьківщиною вважать вищим, ніж родинні стосунки й суспільні інтереси. Вочевидь, зміст саме цих пісень надихав солдат на відбудову соборної козацької України. Отже, ці фольклорні твори, основною думкою яких є патріотизм козаків, письменник поставив на один щабель з урочистою національною піснею (гімн).

У романі «За ширмою» мати лікаря Постоловського потішає трирічного онука Васю приповідкою «Горосю, бобосю, пшеничка, тичка... А старий бобище – фу-у-урр за плотище» [2, с. 447]. Цю бабину приповідку, яка звеселяє й розважає дитину, автор протиставляє тій, що її промовляє до хлопця його мати – Ніна Олександрівна: «Гуси, гуси, ось вода! Прошу пити! – Га-га-га!..» [2, с. 449], яка не викликає позитивних емоцій у Васі, й він «тоскно дивився у вікно й мовчав» [2, с. 449]. Вочевидь, таким контрастним зіставленням автор хотів наголосити на кількох фактах. По-перше, Ніна Олександрівна у творі постає зрусифікованою українкою, а, відтак, вона тяжіє до російської культури, мови тощо. Отже, її внутрішній світ орієнтується на інші духовні цінності. По-друге, Б. Антоненко-Давидович якнайкраще репрезентував прихильність Васі до бабусі-українки, яка добрим словом й мудрою порадою завжди втішала його після грубих слів Ніни-матері. Також Одарка Пилипівна співає хлопцю українську народну пісню «Дударик», мотив якої одразу упізнав й її син Олександр Іванович, адже він нагадав йому про далекі часи дитинства. У ній йдеться про чоловіка (дідуся), який грав на дуді, від звуків якої у людей теплішало на серці. Як бачимо, пісня передає із покоління в покоління уявлення про побут, народні звичаї й традиції, репрезентує духовний зв'язок тощо. Дуда

або коза є народним музичним інструментом, що широко відомий на теренах України, зокрема у західних регіонах. Відомо, що дуда була у військовому побуті запорізьких козаків. Протягом 1904-1918 рр. М. Леонтович створив декілька версій хорових обробок на основі побутової української народної пісні «Дударик». Відтак, Одарка Пилипівна є уособленням української культури, народних звичаїв й традицій далеко за межами України – в Узбекистані. Вона плекає узвичаєння батьківщини й намагається прищепити це онукові.

Лист, який отримав лікар Постолювський від першої коханої дівчини Марусі Хоменко, спонукає його ще раз пережити моменти дитинства та юнацтва, відчутти безтурботність, радість, перейнятися українською культурою тощо. Підсилюючими елементами листа слід уважати пісні, зокрема пісню «Налетіли сірі гуси», до якої апелює дівчина. Вона зазначає, що навчилась її від баби. А зараз її словами хоче, щоб «пригадався тобі [Олександру Івановичу – уточнення наше – К. Б.] наш далекий Переяслав, ті блаженні часи, коли ми наївними підлітками бігали з тобою на Троїцький міст, на Лазанькову леваду; хочу, щоб ти знову почув, як шумить та верба на Броварках, під якою ти вперше, невміло й боязко, поцілував мене в щоку... Все, все щоб пригадав!» [2, с. 556]. Словами цієї пісні дівчина прагне пробудити у душі Олександра Івановича символи української культури, зокрема леваду, вербу тощо, що, можливо, були призабуті через час й простір, а також наповнити його душу затишком рідної землі – Переяславщини.

В оповіданні «Бабині казки» пісня репрезентує духовний зв'язок роду, пробудження української духовності у молодшого покоління. Так, баба Олександра разом зі своїми онуками співає «Заповіт», «Тече річка невеличка», «Козаченьку, куди йдеш», «Віє вітер, віє буйний», чим закладає основи їх національної свідомості, формує чіткий національний стрижень, закладає духовні цінності, пробуджує любов до батьківщини, підсилює усвідомлення себе нащадками козаків тощо, підтвердження чого є слова оповідача: «Вони [пісні – уточнення наше – К. Б.] будили в мені мішане почуття жалю, кривди й гарячої любові до чогось неусвідомленого ще, але такого великого й дорогого, за що не

жаль і життя своє віддати <...> Баба, і гадки не маючи про те, перекинула своїми піснями та казками немилому онукові хиткий місток від давньої давнини до недалекого майбутнього» [3, с. 588–589]. Не тільки баба Олександра своїми піснями про козаків навчила хлопця «роду й землі держатися» [3, с. 582]. Автором позначений вплив усієї родини. Зокрема, письменник репрезентує дядька Євлантія, який співає пісню «Рости, рости ти, клен-древу», в якій йдеться про поховання козацького отамана. Отже, ті пісні на козацьку тематику й історичні образи захисників батьківщини глибоко вразили головного персонажа твору, загартували у ньому дух до боротьби, адже він завжди був готовий дати гідну й чесну відсіч ворогу: «Наїжджайте, воріженьки, сам вас накликаю!» [3, с. 589].

Отже, у романі «За ширмою» та оповіданні «Бабині казки» персонажі передають наступним поколінням ті пісні, які самі отримали у спадок від своїх пращурів. Це свідчить про сакральне значення пісні, яка об'єднує рід і родину, є джерелом наснаги, духовності українського народу, культурно-історичної пам'яті тощо.

Старий телеграфіст Гусятинський з повісті «Тук-тук» «протягом твору не виявляє свого національного єства» [5, с. 312], не підтримує українізацію, однак, почувши рідну й знайому з дитинства мелодію української народної пісні, яку заграє на скрипці Воркович, пригадає «власний загублений рай» [2, с. 271]. Чоловік зрозумів, що «то не абиякі верби стоять «в кінці греблі», – то вербівські верби – рясні, похилі, сумні... То не звичайна дівчина “ждала, ждала козаченька...” То чорноока, засмалена Марина чекає поповича за селом коло вітряка... А той же попович – сам Василь Григорович! Сам... Хто він?.. «Гей, не дивуйте, добрії люди, що на Вкраїні повстало...» – Українець? А справді?.. Ні, ні, то могло б бути тільки там, під вербівськими вербами, що нагадували гетьманщину й козаків... А тут немає» [2, с. 271–272].

В оповіданні «Завищені оцінки» Галина Шелудько пов'язує свою долю з Андрієм Степановим, насамперед, заради того, щоб її син Женчик мав батька. Роздумуючи про це, у її пам'яті спливає українська народна пісня «Ой, у полі три

криниченьки» [1, с. 397]. У цьому епізоді Б. Антоненко-Давидович дослівно наводить уривок пісні, що служить автору для глибокого розкриття внутрішнього світу жінки, її стану в певний момент розгортання дії. Мінорний тон цієї чумацької пісні репрезентує сумний настрій й підсилює стурбованість Галини. Зміст пісні суголосний з особистим життям жінки, драма якої полягає у тому, що її та сина покинув перший чоловік, зійшовшись з іншою жінкою. Письменник указує, що цю пісню Галина часто чула на селі, де працювала у школі. Саме українське село є джерелом народної пісні, життєвої мудрості, духовності тощо.

В оповіданні «Пегас» письменник апелює до народної історичної пісні – «Пісня про Морозенка», яку чує пес Пегас від жебраків, з якими йому довелося зріднитися, бо «він сам тепер жебрак. Все, що було колись у нього, полкового пса, зникло в один день, мов розтанув туман на сонці» [4, с. 89]. Пегас сідав на тротуарі разом із жебраками і це «додавало колориту мрійності старовинним пісням і тоді наче з-під чорних надгробків, розритих степових могил, із Чорноморського дна встають запорошені віками прозорі тіні й линуть від мерзлого каміння до далеких зір, будять заколисаний містом смуток минулого» [4, с. 89]. У «Пісні про Морозенка» йдеться про героїчну боротьбу козаків під керівництвом Морозенка та його загибель у бою із загарбниками. Образ козацького ватажка Морозенка вважається узагальненим образом українського воїна, який увібрав усі найкращі риси козака-патріота, що самовіддано боровся проти загарбницького гніту. Саме тому постать Морозенка ототожнюється з образом національного героя. Пісня виражає віру в перемогу над ворогом й символізує незламність сили духу у боротьбі за свободу українського народу. Пегас «мовчки слухає незрозумілу пісню, на очах його блищить гірка, стареча сльоза й одлітають назад чужі похмурі дні» [4, с. 89].

Отже, українська народна пісня є органічною частиною художніх текстів Б. Антоненка-Давидовича. Концепт «пісня» виступає в них джерелом української духовності, життєвої мудрості, національного мислення й способу життя народу, що сприяє пробудженню патріотизму, національної свідомості,

формуванню національного характеру, об'єднанню народу, засвідчує збереження традиційної символіки та звичаїв українців.

Перспективи подальших досліджень ми пов'язуємо з виокремленням інших інтертекстуальних фольклорних елементів у творах Б. Антоненка-Давидовича.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки: Повісті, новели, оповідання / упоряд. Б. О. Тимошенко; передм. Л. С. Бойка. Київ: Рад. письменник, 1989. 559 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Д. Твори в 2 т. Київ: Наук. думка, 1999. Т. 1: Повісті та романи / вступ. ст., упорядкув. та прим. Л. С. Бойка. 744 с.
3. Антоненко-Давидович Б. Д. Твори: в 2 т. Київ: Наук. думка, 1999. Т. 2: Сибірські новели. Оповідання. Публіцистика. Спогади. Листування / упорядкув. та прим. Л. С. Бойка. 656 с.
4. Антоненко-Давидович Б. Д. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1991. Т. 1: Оповідання, повісті, літературний репортаж / упоряд. Я. Тимошенко, Б. Тимошенко. 747 с.
5. Дмитренко В. І. Творчість митців об'єднання «Ланка»-МАРС у літературному процесі першої третини ХХ століття: аспекти перцепції та рецепції: дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01. Луганськ, 2009. 403 с.
6. Красуля А. В., Шумило Т. С. Інтерпретативне вираження концепту «віра» в британському пісенно-літературному дискурсі (на матеріалі текстів пісень британського гурту «Hurts»). *Актуальні проблеми романо-германської філології у контексті антропоцентричної парадигми*: зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 листопада 2020 р. Київ, 2020. С. 129–132.
7. Черненко О. І. Концепт ПСНЯ як символ виховання національної свідомості, патріотичної гідності українського народу крізь призму поетичної мови В. С. Бойка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2021. №46. С. 138–146.